

TANZİMAT DÖNEMİ AYDINLARINDAN FATMA ALİYE

Gizem PARSOVA*

İbrahim BİRİ**

Öz

Bu makalede Fatma Aliye, Tanzimat Dönemi aydın kadınlarından biri olarak incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde modernleşme etkilerinin derinden hissedildiği Tanzimat Dönemi'nin ikinci kuşak aydınlarından biri olan Fatma Aliye, Batılılaşma tartışmalarının ve Doğu-Batı kültürel ikileminin sancılı ortamında yetişmiştir. Aydın kimliğini, Osmanlı-İslam değerleri çerçevesinde kuran Fatma Aliye; bilimsel olarak Batı'dan referans almada sakınca görmese de yaşam tarzı ve değerler açısından İslam'ı temel almıştır. Osmanlı toplumunun ilerlemesi ve daha güçlü bir toplum olması hedefinin eğitilmiş kadınlar ve onların yetiştirdiği sağlıklı yeni nesillerle gerçekleştirilebileceği fikrini savunan Fatma Aliye, yaşamı boyunca kadınların toplumsal konumlarını iyileştirmek amacı taşımıştır. İslam'ın kadına verdiği değeri ve kadın ilerlemesi önünde engel teşkil etmediğini ispat etmeye çalışmış; bu nedenle kendinden sonraki kuşakların kadın haklarını savunmasında ilham kaynağı olmuştur. Ancak Fatma Aliye'nin aydın kimliğini feminist olarak değerlendirmek yanlış olacaktır; onun mücadelesinin kaynağı, ortak tarih ve kültür anlayışının şekillendirdiği Osmanlı kimliğine dayanak oluşturan İslam milliyetçiliği düşüncesidir.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Tanzimat Dönemi, Fatma Aliye.

ONE OF THE INTELLECTUALS OF TANZIMAT REFORM ERA: FATMA ALİYE

Abstract

In this article, Fatma Aliye has been discussed as a female intellectual in Tanzimat Reform Era. As a second generation intellectual of Tanzimat Reform Era, in which the effects of modernisation were deeply felt, Fatma Aliye was raised in the painful atmosphere of the occidentalization and East-West contradicts. Fatma Aliye, who grounded her intellectualism within the frame of Ottoman-Islam values and norms, didn't hesitate to take reference from Western science, but she based on Islam for lifestyle and values. Fatma Aliye, who defended the opinion that the progress of Ottoman society and its target of being a stronger society could take place with educated women and the children they raised, was determined to improve the social status of women all her life time. She tried to prove the value given to women by Islam and that Islam is not an obstacle for women empowerment, for this reason she became an inspiration for the next generations' defence of women rights. However; it would be a mistake to evaluate her intellectual identity as a feminist, the basis of her effort was Islam nationalism, which was shaped by shared history and culture consideration and formed a basis for Ottoman Identity.

Key Words: Intellectual, Tanzimat Reform Era, Fatma Aliye.

GİRİŞ

Günümüz toplumlarında belirli bir zümreye atıfta bulunmak üzere kullanılan “aydın” kavramı edebiyattan siyasete, siyasetten sosyal bilimler ve felsefeye farklı alanların terminolojisi içerisinde kullanılmaktadır. Kavramın bu denli yoğun kullanım alanına sahip olmuşluğu bazı güçlüklerle de neden olmaktadır. Farklı disiplinler tarafından kavramın kullanılıyor olması bir yandan onu içerik olarak zenginleştirirken, diğer taraftan anlam

* Öğretim Görevlisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu, gizemparsova@gmail.com.

** Doktor Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, ibrahimbiri@gmail.com.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 68 Temmuz – Ağustos 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

düzeyinde bulanıklaşma/muğlâklaşma sorununa neden olmaktadır. Başka bir deyişle bir yandan terminolojisi içerisinde kullanıldığı disiplinlerin sorun algısı üzerinden aydın kavramı içerik düzeyinde çok boyutlu bir özellik kazanıp zenginleşirken diğer taraftan her disiplinin kendi içerik yüklemeleriyle de kavramın sınırları gereğinden fazla içerik kabarmasına uğramaktadır. Bu nedenle, temel amacı Fatma Aliye’yi Türk tarihinde bir aydın olarak ortaya koymak olan çalışmamızda; kuramsal çerçeve olarak belirlediğimiz “aydın” kavramı; öncelikle karşı karşıya kaldığı bu sorunlarından arındırılacak bir tartışma ile anlam ve içerik konusunda sadeleştirilmeye ve sınırları konusunda netleştirilmeye çalışılacaktır. Bu girişimin, çalışma içerisinde yer verilecek aydın kavramının, okuyucularca nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin bir çerçeve oluşturma ihtiyacını karşılayacağı düşünülmektedir.

Aydın; toplumu değiştirme ve dönüştürme özelliği ile tanımlanmakta ve toplumsal sorumluluğu ile diğer bilgili bireylerden ayrılmaktadır. Aytaş’a göre (2014: 196) aydın olarak adlandırılabilmek için çok bilgiye sahip olmak yeterli değildir. Aklın rehberliğine inanmak, ön yargılardan kurtulmak, insanlara sevgi ve hoşgörü ile yaklaşmak gerekmektedir. Aydın, insanları sömürü nesnesi olmaktan kurtarmalı ve toplumu mutsuz eden unsurlardan arındırma çabası içinde olmalıdır. Aydın, mücadele eden kişidir; onun mücadelesi, toplumun yaşam kalitesini hakkaniyet çizgisine ulaştırmanın yanı sıra, toplumsal ilişkilerde kardeşlik duygularını geliştirmeye yönelik bir mücadele olmalıdır. Birkök (2000:102) aydının, toplumdaki eğitilmiş ve derin bilgilere sahip bireylerden farkının toplumsal sorumluluk yönü olduğuna işaret eder.

Meriç’e göre aydın, topluma yeni düşünceleri aktaran kişidir. Ancak aydın, devrimci değildir; onun yenilikçiliği eleştirel olmasından gelir. O, gözünü dünyaya diken, diğer toplumları inceleyen ve kendi toplumu çağ dışı kaldığı takdirde çözüm öneren bireydir. Sözelimi, Meriç’e göre aydınlar olmasa 19. yüzyılda milliyetçilik ortaya çıkmayacak; ulus devletler kurulmayacaktır. Meriç, aydını, toplumsal sorunlara çare arayan ve çözüm geliştiren kişi olarak tanımlamaktadır. Aydın, belirli bir toplumsal tabakanın içinden çıkmaz; her toplumsal tabakadan kopup gelebilir. O, herhangi bir meslekle de tanımlanmaz. Sol ve sağ ideolojilerin aydın tanımını da farklıdır; hatta aydın, ülkeden ülkeye, dönemden döneme farklı özellikler de gösterebilir. Peşin hükümlü olmaması, zamanının ilim ve irfanına sahip olması, hem kendi kültürünü iyi bilmesi hem de diğer kültürlerle yabancı olmaması önemlidir. Ayrıca aydın; dürüst, uyanık ve cesur olmalıdır. Aydın, cürekâr ve çılgın olmasıyla atalarından, yani Sofistlerden ayrılmaktadır. Aydın, kendinden uzun zaman önce dünyaya gelmiş sofistin torunudur. En eski haliyle “üstat” anlamına gelen sofist; felsefe ve edebiyat gibi her alanın ustası olabilmekteydi. Ancak zaman içinde sofist; araştırma yapan, halka yeni fikirler aktaran ve hatta yaptığı konuşmalardan para kazanarak şüphe çeken bir kimliğe evrilmiştir. Sofist, aydına, “faydalı olanın doğru ve iyi olacağı” konusunda bir düşünce geleneği miras bırakmıştır. Aydın ise Fransız Devrimi ile doğmuş; hür düşünce ve bireycilikle sarmalanmıştır. Kendine, var olan hiyerarşide yer edinmeye çalışırken, atalarından miras aldığı faydacılığa; hürriyet, bireycilik ve hümanizm gibi değerler ekleyerek yeni bir değerler dünyası inşa etmiştir. Bu değerler dünyası, burjuvazinin değerleri haline gelmiş; kapitalizmin getirdiği kaynak artışı ile birlikte aydını kapitalizmin kucağına atmıştır. Aydından beklenen de hâkim ideolojiyi, yani burjuvaziyi devam ettirmesi olmuş; bu durum ise aydını bir ikileme sürüklemiştir. Yazılan ve yaşanan arasındaki uçurum aydının ikilemidir. İnsanlığın tümü için genel geçer doğruyu ve iyiyi araştırma çabası içinde olan aydın için; hâkim ideolojinin ayrıcalıklı gerçekliğinin ağırlığını taşımak zordur. Aydın için en büyük savaş; hâkim ideolojinin gerçekliğinden sıyrılmaktır; öte yandan bu ideoloji aydının kendi ideolojisidir. Kapitalizm; aydına sağladığı hürriyetle ve matbaa gibi bir

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 68 Temmuz – Ağustos 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

silahla onu güçlendirirken, aydını çözümsüz bir ikilemin içine atmıştır aynı anda (Meriç, 2007: 202-236).

Aydının ideoloji ile kurması gereken ilişkiyi benzer şekilde tanımlayan Sartre'a göre aydın; pratik gerçek ve egemen ideoloji arasındaki karşıtlığın farkına varan kişidir. Bu bilinç aydını, toplum adına çelişkileri yaşayan ve aşan kişiye dönüştürerek toplumsal sorumluluğunu gerçekleştirmesine imkân sağlar. Aydın, sorgular; ancak aydının sorgulaması, özgürlüğün işlevsel gerçekliğini korumak içindir ve bu nedenle aydın, demokrasi bekçisidir. Sartre'ın yaptığı bu tanım, aslında aydının ideal tipidir. Sartre, aydını, içinde biçimlendiği ideolojiden etkilenmemesi konusunda uyarmaktadır; çünkü ideoloji aydının tüm kuramsal çabalarına zarar verebilir (Sartre, 2010: 34- 62).

Kılıçbay'a göre (1985: 55-56) aydın, ideolojinin kendisi olarak dünyaya gelmiştir. Batı dillerinde "intellectual" olarak karşılık bulan ve Türkçeye aydın olarak intisab etmiş olan "aydın" sözcüğü; Batı Avrupa'da 18. yüzyılın sonunda gerçekleşen Aydınlanma Hareketi'nin ürünüdür. Bu insan tipi; orta sınıfa, aristokrasinin yerine geçmek için entelektüel faaliyetlere yönelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bir düşünce hareketi olarak da tanımlanan Aydınlanma Hareketi, kendi içinde ideolojik bir hareket olmasıyla; ortaya çıkardığı yeni insan tipi olan aydına ideoloji üretme özelliği vermiştir. Dolayısıyla ideolojinin içine doğan aydın, toplumsal sorumluluk olarak ideoloji üretmeyi üstlenmiştir. Batı Avrupa aydını, ortaya çıktığı dönemde sahip olduğu iki önemli özelliğe sahiptir. Birincisi, aydın orta sınıfa aittir. İkincisi, aydın; dinsel/evrensel gerçeğin yerine dünyevi/evrensel gerçeği yerleştirme çabasında doğmuştur. Bu nedenle Batı Avrupa aydınının tarih sahnesine çıktığı dönem ve o dönemin aydınına incelemek; din olgusunu, olumsuz bir uğrak noktasına dönüştürebilmektedir (Tekin 2004: 175). Çünkü kiliseden kopan aydın, ezeli değerlere değer vermeyi bırakmış; dünyevi olanın peşinden giderek tabiata hâkim olmayı gaye edinmiştir (Aron, 1979: 378).

Bu makaleye kuramsal çerçeve olan aydın kavramsallaştırması da Batı Avrupa'da 18. yüzyılın sonunda belirginlik kazanan aydın, diğer bir deyişle entelijansiyadır. Batı Avrupa aydınının dünya görüşünde; toplumsal değer olarak fayda, siyasi değer olarak özgürlük, en değerli insan çabası olarak bilim öne çıkan özellikler olmuştur. Bilimi ve eleştirel düşüncüyü yaşamının merkezine koyan aydın, ilerleme düşüncesine derin bir inançla bağlanmıştır. Bu inanç ise büyük ihtimalle aydına ihtiyacı olan narsizmi ve heyecanı sağlamıştır. Toplumsal ilerleme inancına sıkı sıkıya bağlı olan aydın, kendisinden önceki nesilleri "geri", kendini ise "ileri" görmeyi meşrulaştırmıştır. Doğal hukuka, doğal düzene ve insan doğasına olan derin bağlılığı ise onun eleştirel düşünce yapısının temelini oluşturan ve onu hümanizmden çok natüralizme yaklaştıran anlayış olmuştur. Rasyonel olduğuna inandığı doğanın değişmez yasaları vardır ve aydın, o yasaların işleyişini bozan kusurları bulma sorumluluğunu yüklenmiştir. Doğal hukuka ulaşmak amacıyla pozitif hukukta var olan sorunları giderme çabasında olan aydın, yasa egemenliğine inanmaktadır (Kılıçbay, 1985: 56). Batı Avrupa aydını; faydacılık yaklaşımı, bilim aşkından beslenen rasyonel aklı, eleştirel düşüncesi, ilerleme zihniyeti ve natüralizmin çerçevelediği yasalara bağlılık özellikleriyle kendisinden önceki bilgili insan tiplerinden ayrılmaktadır. Aydın bir grup ve topluluk haline getiren ise mesleki ya da toplumsal konuları değildir; belirli fikirleri paylaşıyor olmaları ve kitap, gazete, broşür ve dergi gibi iletişim araçlarını fikirlerini yaymak için kullanmalarıdır. "Fikir uzmanı" olarak da nitelendirilen bu topluluk, üyelerine, paylaşılan bir kimlik sağlamış ve onlara toplumsal sorunların çözümü için fikir üreten bireyler olma sorumluluğunu vermiştir (Mardin, 1985: 46).

Türk tarihinde Batı tipi aydına benzeyen, gözünü Batı'ya çevirmiş bilgili insan tipinin ortaya çıkışı ise Tanzimat dönemine rastlamaktadır (Kılıçbay, 1985: 57). Tarihimizin her döneminde fikriyat birikimimizi besleyen, bilgili ve toplumu dönüştürme vasfına sahip kişiler mutlaka var olmuş olsa da, Tanzimat döneminde ortaya çıkan bilgili insan tipi Batı aydınlarına benzer özellikler taşıması ile kendinden önceki âlimlerden ayrılmaktadır. Bu nedenle çalışmada, Batı tipi aydın, ortaya çıktığı ilk dönemde sahip olduğu düşünce yapısı ile incelenmiştir. Bu tür bir incelemenin temel amacı ise aydın bireyin hangi özelliklere sahip olması gerektiği ve toplumsal sorumluluklarının ne olması gerektiğini ortaya koymak değildir; bu konu zaten akademik düzlemde sıklıkla tartışılan bir konudur. Bu çalışmanın hareket noktası, konuya dair yapılmış tarihi/sosyolojik incelemelerde aydın kadınlardan oldukça az söz edildiğinin fark edilmesidir.

Özellikle Türkiye’de yapılmış akademik araştırmalarda, aydın kadınlara dair dönemsel tarihi/sosyolojik çalışmaların sayıca azlığı; açıkça belirtilmese de aydın kadınların göz ardı edildiği ve “aydın” bireylerin ağırlıklı olarak eril bakış açısıyla incelendiği izlenimini uyandırmaktadır. Süreç içerisinde her ne kadar kadın hareketlerini inceleyen çalışmalar yapılmış ise de bu girişimlerin çoğu kadın haklarının tarihi gelişimine odaklı çaba ve çalışmaları gün yüzüne çıkarmaya yeteri katkıyı sağlayamadıkları düşünülmektedir. Çoğu zaman hareketin kıymetli savunucularının vermiş olduğu mücadele ve eserler gereğini aşan bir zorlamayla ya yalnızca feminist harekete yazılmış ya da bu feminist bir perspektife katkı sağlamadığı düşüncesiyle görmezden gelinmiştir. Bu göz ardı ve ihmaller ise hem son dönem Osmanlı düşün hayatının ortaya çıkarmış olduğu zengin birikimi anlamayı sınırlamış ve hem de farklı perspektiflerden kadın, kadın hakları, kadının kamusal alanda var olma mücadelesini anlamaya perde olmuştur.

Bu makalenin temel amacı ise, Batı tipi aydının Osmanlı tarihinde ortaya çıktığı dönem olarak nitelendirilen Tanzimat Dönemi’nin aydın kadınlarından Fatma Aliye’yi; dönem aydınları arasında Türk fikriyat tarihine katkıları ile yerleştirmektir. Makalemizde konuya bakış açımız gereği “aydın kadın” kavramsallaştırması kullanılmıştır. Bu kullanımın gerekçesi ise “kadın” sözcüğünü sonradan eklenmiş bir sıfat olarak kullanan ataerkil bakış açısına dikkat çekmektir. Nitekim dilimizde “doktor” ve “kadın doktor” arasındaki fark sadece söylemsel değildir. Bu tip söylemler, kadının herhangi bir saygın statüde bulunmasının olağan dışılığını, ekstrem bir durum olarak münferitliği imasını taşımaktadır. Benzer şekilde “kadın aydın” söylemi; kadının aydın olmasının olağan dışı bir durum olduğuna işaret etmektedir. Araştırma konusu olarak seçilen Tanzimat Dönemi aydın kadınlarının daha fazla akademik araştırmada bakış açısı olarak kullanılmasının önünü açmak makalemizin kuramsal hedefidir. Bu hedef doğrultusunda, Tanzimat Dönemi aydınlarının ortaya çıktığı toplumsal arka plana değinilmiş; Tanzimat Dönemi aydınının tipik özellikleri ve fikrîsel düzlemi ortaya konmuş ve dönemin aydın kadınlarından biri olarak Fatma Aliye Hanım, düşünsel katkıları ile incelenmiştir.

1. Osmanlı Tarihinde Batı Tipi Aydınların Ortaya Çıktığı Tanzimat Dönemi: Toplumsal Arka Plan

Osmanlı Devleti’nin Batılılaşma hareketleri; savaşlarda uğranan yenilgilerin sebebinin Batı’nın sahip olduğu modern silahlara ve orduya Osmanlı’nın sahip olmamasına bağlanması üzerine orduda başlamıştır. Ordu modernleşmesi; III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde yeni topçu ve süvari birlikleri kurulması, modern savaş tekniklerini öğretmeleri için Fransa ile Prusya’dan Batılı askerler getirilmesi, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kapatılması ve yerine ilki Mekteb-i Harbiye olmak üzere yeni askeri okullar açılması ile gerçekleştirilmiştir. Askeri batılılaşma hareketlerinin tek başına istenilen güce erişmeye yetmeyeceği kanaati üzerine ise; 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı politik modernleşmesi başlamıştır. (Fildiş, 2017: 557). Bu kapsamda; evrensel yazılı hukuk kurallarının çeşitli alanlarda uygulanmaya başlanması, idari yapının ve yürütmenin karmaşıklaşması, memur statüsünün doğması gibi politik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Politik düzenlemeler,

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 68 Temmuz – Ağustos 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Tanzimat Dönemi'nin, Osmanlı Devleti'nde, hukuksallaşma ve bürokratikleşme sürecinin başlangıcı olduğunu işaret etmektedir ve halkın politik sürecin ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, dönemin modernleşme çabalarının en önemli politik sonucu olarak değerlendirilmektedir. Politik fırsat yapısındaki artış ve hukuksallaşma çabaları; cemaatten ayrı, kendi başına bir değer olarak algılanan “Osmanlı bireyini” doğurmuştur (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2000: 7-8, 14, 16). Osmanlı halkı, “kul” statüsünden kurtulup, yasalar önünde eşit sayılan “birey” statüsüne yükselmiştir. Bu statü yükselmesi; birey hak ve taleplerinin kanunlarla düzenlenmesi anlamına gelmektedir ve geleneksel otoriteye bağlılıkla tarif olunan bir sistemin sorgulanması, değiştirilebilir olduğuna dair bir inancın tohumlarını yeşertmesi anlamında oldukça önemlidir.

Tanzimat Dönemi, Osmanlı toplumunda yoğun, nitelikli sosyokültürel değişimi de beraberinde getirmiştir. Dönem; yabancı dil bilen ve merakla Batı'yı gözlemleyen “Tanzimat tipi” bürokratlarıyla ve hareketlenen renkli hayat tarzıyla öne çıkmaktadır. İstanbul ve büyük liman şehirlerinde Avrupalı mobilyaların kullanımı ve alafranga sofrada adabının benimsenmesi gibi gündelik yaşam alışkanlıklarında görülen yenileşme hareketlerinin yanı sıra; gazete ve dergi okumanın yaygınlaşması, kadınların eğitim görmesi ve hatta gezinti yerlerinde kadın-erkek flörtünün başlaması, yaşanan toplumsal değişimde Batılılaşmanın yoğunluğunu işaret etmektedir. Kadının çalışma yaşamına girişi ve büyük şehirlerde evin dışına çıkması da kayda değer yeniliklerdendir. Öte yandan, kentsel mekânda tabakalaşma baş göstermeye başlamış ve tabakalaşma, sınıflar arası kültürel farkları belirginleştirmiştir. Büyük şehirlerde varlıklı, orta halli ve yoksulların ikamet ettiği semtler birbirinden ayrılmaya başlamış; bu ayrışma, ayrı sosyal sınıfların yaşadığı mahallelerde ayrı yaşam tarzlarının yanı sıra farklı bir argonun ve şivenin gelişimine bile yol açmıştır. (Ortaylı, 2000: 64-69). Batı kültürünü ve yaşam tarzını benimseyenlerle halk kültürü arasındaki bağ; kitap, gazete, telgraf gibi haberleşme kanallarının toplumsal sınıflar arası görece yaygınlaşmasına rağmen kopmaya yüz tutmuştur. (Mardin, 2016: 48-49). Her ne kadar yönetilenlerle yönetenlerin hala aynı dini, dili ve günlük adetleri paylaştığı iddia edilse de; benzerlik azalmakta ve farklılaşma keskinleşmektedir. Geleneksel kültürel kimliğini kaybetme sürecine giren yönetici seçkinler ve geleneğe bağlı kalan halk arasındaki farklar arttıkça toplumdaki kültürel kutuplaşma hızlanmaktadır (Karpata, 2017: 82-83).

Tanzimat Dönemi toplumu, sosyal değişimin sancılarını yaşayan bir toplum özellikleri sergilemektedir. Seçkinlerin kültürü ve halk kültürü arasındaki sınırın belirginleşmesinin yanı sıra Batı tipi yaşam tarzı ve tüketim alışkanlıklarını benimseyen seçkinlerin mistisizme gösterdiği yoğun ilgi, yaşanan toplumsal değişimin sancılı sürecine dair ipucu vermektedir. Bir yandan çocuğunu Fransız mürebbiyelere teslim eden; öte yandan ailenin saygı duyduğu bir tarikat şeyhine el öptüren bir seçkin tipi; Batı kültürünü benimserken geleneksel kültüründen ve değerlerinden kopmaktan korkan Osmanlı seçkinidir. Yeni bürokratik yaşamının renkli ve hareketli akışı Osmanlı bürokratını bir taraftan heyecanlandırmış; diğer taraftan yormuş ve ürkütmüştür (Ortaylı, 2000: 67). Öte yandan, Osmanlı seçkinini kültürel kimlik değiştirme sürecine sokan ve geleneksel olan ile modern olan arasında kırılmaya neden olan Tanzimat dönemi imparatorluk sınırları içinde yaşayan Hıristiyanlar için ise avantajlı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı toplumu gelenekselden modern olana geçişin sancuları ile uğraşmakta iken; Hıristiyanlar, kendilerine sağlanan kültürel hoşgörü sayesinde toplumsal bütünlüklerini korumuş ve politik düzenlemelerin kendilerine sağladığı avantaj sayesinde maddi zenginliklerini artırmıştır (Karpata, 2017: 101).

Osmanlı Devleti Tanzimat dönemi toplumunu, bir geçiş süreci olarak tanımlamak mümkündür. “Batı evrensel değerleri çerçevesinde” politik düzenlemeler ve bürokratikleşmenin başlaması; önce Tanzimat'ın yönetici seçkinlerinde sonra toplumun zengin kesimlerinde yeni bir kültürel kimliğin gelişimine yol açmıştır. Dini değerlerin dünyevi değerlerle yavaşça yer değiştirdiği ve Batı kültürünün taklit edilmeye başlandığı bu süreç, Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu güç durumdan kurtarma çabası sonucu başlatılmış olsa da; toplumsal yapıda kırılmalara neden olmuştur.

Bir tarafta garplılaşma sürecindeki seçkinler; diğer tarafta geleneksel Osmanlı Müslüman halkı olmak üzere kültürel bir ikilem ortaya çıkmıştır.

2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Aydınının Düşünce Yapısı

Tanzimat Dönemi ilk aydın kuşağının tam olarak Batı tipi aydın (entelijensiya) olduğunu söylemek güçtür. Dikkatini Batı'ya yöneltmiş bu münevver insan tipinin “aydın” çizgisi aslında Batı düşünce yapısı ile tanışıklığından gelmektedir. Eleştirel düşünce yapısından ve fikir üretmekten uzak kalan ilk kuşak Tanzimat aydınları bilgi aktarımını üstlenmiş devlet ideali ile dolu kişilerdir. Hem halktan hem de saraydan kopuk olan bu aydın profili; yeni bir dünyayı merak eden, öğrenmeye çalışan ve henüz aydının toplumsal sorumluluğunun bilincinde olmayan aydındır. Dolayısıyla, Tanzimat Dönemi'nde ilk defa ortaya çıkan aydın tiplmesi Osmanlı Devleti'nin sorunlarını çözmek için Batı gözlüğü takmış bürokratlardır. Onu, Batı Avrupa aydın profilinden ayıran en belirgin fark, şüphesiz, ortaya çıkmasındaki amaçtır. Osmanlı aydını, mevcut düzeni sürdürmeye yönelik bir çaba içerisinde devleti kurtarma amacıyla doğmuş ve bunun yolunun Batı toplumsal sistemini inşa etmek olduğu kanaatiyle harekete geçmiş devlet adamıdır. Batı Avrupa'da düzene karşı eleştirel ve devrimci bir düşünce biçimi ile doğan aydın, Osmanlı Devleti Tanzimat döneminde imparatorluğun eski gücüne kavuşturulması hedefiyle tarih sahnesine çıkmıştır. Dolayısıyla, Batı Avrupa aydını sivil olarak dünyaya gelmiş; Osmanlı aydını bürokrat sınıfından çıkmıştır. Ayrıca Tanzimat aydını fikir üretme niteliğine sahip olmayan; öğrenme ve uygulama hevesinde bir aydın tipidir (Kılıçbay, 1985: 55-58)

Batılılaşma siyasetinin ürünü olan okullarda yetişen ve yabancı dil bilen bu ilk kuşak aydınlar, Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu güç durumdan kurtarmanın yolunun Batı'yı takip etmek olduğu görüşüne sahiptir (Fildiş, 2017: 579). Dönem Avrupa'sında hâkim olan toplumsal ve siyasi yapıyı öğrenmeye çalışan yöneticiler olan bu ilk kuşak elit-aydınlar; pozitivist düşünce geleneği ile tanışmış ve Batı evrensel değerlerini benimseyen bir modernleşme hareketinin öncüleri olmuştur (Balkız, 2015: 126). Tanzimatçı bürokratlar olan ilk kuşak aydınlar, pragmatik reformcu olarak değerlendirilmektedir (Ortaylı, 2016: 107). Göreneğe dayalı, eski, alaturka ve dini kaynaklı olanı; asri, yeni, Batılı olanla birbirine ekleyen bu tutum Cumhuriyet Dönemi'nde “Tanzimat Kafası” olarak kavramlaştırılmıştır. Ansiklopedik Batıcılık olarak da nitelendirilen bu düşünüş biçimi, Batı bilgilerini faydacı bir tutumla alıp kullanma eğilimidir. Dönemin aydın profili aslında belli bir düşünce ekolünün sistemli takibini yapmamakta; tesadüfî okumalarla bulunan faydalı bilgileri aktarmaktadır. Ancak bu tesadüfî okumalar önemli bir özelliğe sahiptir; birçoğu Fransız düşünce dünyasına aittir. Dolayısıyla Osmanlı aydını, Batı'yı daha çok Fransa penceresinden görmektedir (Bora, 2017: 27). Fransız Ansiklopedistleri, Tanzimat aydını; din ve gelenekten bağımsız, kendi kendine yetebilen bir aklın gücü olabileceği gerçeği ile tanıştırmıştır. Laik içerikli kültürün yapıcı gücünü üstlenen Tanzimat aydınları için; dinsel sezginin “tevekkül” e varan onaylayıcı tutumu, aklın eleştirici özelliği ile yer değiştirmeye başlamıştır. Bu yer değiştirme ise, geleneksel kurum ve düşünce biçimlerine eleştirel bakabilen bir zihniyet biçiminin doğmasına imkân vererek; gerçeği kavrama aracı olarak akli ve duyuları temel alan materyalist düşünce felsefesini Tanzimat aydınında filizlendirmiştir (Işın, 1985: 363). Dönemin bürokrat aydınlarının düşünce yapısının bir başka boyutu ise kameralizmdir. Aydın despotizminin, kuramsal boyutu olarak tanımlanan kameralizm, Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren yürütülen politik yenileşme hareketinin temelinde yatan düşünce biçimidir. Bu düşünce biçimine göre güçlü bir devleti kurmak güçlü ve problemsiz bir orta sınıf inşa etmekle gerçekleştirilebilir (Mardin, 1991: 84-85). Batı Avrupa'da orta sınıf içinden çıkan aydın tipi, toplumsal sistem olarak kameralizmi benimsemekte iken, gözünü Batı'ya dikmiş Osmanlı bürokratlarının bu düşünce ile tanışmamış olması herhalde imkânsızdır.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 68 Temmuz – Ağustos 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Tanzimat aydınının önemli özelliklerinden biri de, onun genç kuşaklardan çıkacağı yönündeki beklentidir. Aslında bu beklenti, Osmanlı toplumunun konuya bakış açısının Tanzimat Dönemi'nde köklü bir değişikliğe uğradığını işaret etmektedir. Geleneksel Osmanlı toplumunda tecrübeli, görmüş-geçirmiş kişiler değer görmekte ve gelecek vaat ettiği düşünülmekte iken; Tanzimat döneminde, tüm çabası devleti kurtarmak olan aydın profili genç kuşağa dönüşmüştür. Batı tipi düşünce geleneğinin bir yansıması olan bu değişiklik, Osmanlı toplumunda Tanzimat'a kadar yerleşik bulunan İbn Halduncu "devrevi tarih anlayışı"nın yerine Batı tipi "evrimsel tarih anlayışı"nın geçtiğini göstermektedir. İlerleyen tarih anlayışı, her yeni kuşağın toplumu daha da ileri götüreceği inancını beraberinde getirmiş ve genç kuşaklardan yeni aydın tipleri üretmiştir (Mardin, 1985: 53).

Tanzimat'ın ikinci kuşak aydınları ise ilk dönem bürokrat aydınlardan farklı özelliklere sahiptir. 1865'te İbrahim Şinasi tarafından Tasvir-i Efkâr gazetesinde başlatılan Yeni Osmanlılar düşünce hareketi ile ortaya çıkan bu aydın profilinin önemli özelliklerinden biri eleştirel tutumlarıdır. İkinci kuşak Tanzimatçılara eleştiri amacıyla yola çıkan Tanzimat'ın yeni aydınları; Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan idari merkezileşmeyi ve eğitim kurumlarında açıkça hissedilen sekülerleşmeyi eleştiren bir düşünme biçimine sahiptir. Ayrıca, Yeni Osmanlılar; Tanzimat'ın ikinci kuşak bürokratlarının Batı'ya fazla taviz veren tutumunu yanlış bulmakta ve bu tutumun Osmanlı Devleti'nin Batı gözünde itibar kaybına yol açtığını iddia etmektedir (Mardin, 2009: 46-47). İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi öncü isimlerden oluşan bu düşünce hareketi kendi içinde bazı fikir ayrılıkları gösterse de; içinde buldukları modernleşme sürecinin bir bölümünü ret etme açısından eleştirel bir ortaklığa sahiptir. Bu aydınların bir diğer ortak özelliği ise Tercüme Odası geleneği ve eğitimidir. Yabancı dil bilen ve modern olanla sıkı bir iletişim kurabilen bu aydınlar, ilk kuşak aydınlara benzer şekilde, öncelikli olarak devleti kurtarma peşindedir (Koçak, 2009: 73,77). Onlara göre Tanzimat, bir kültür taklitçiliği olmuştur ve Müslüman toplumunu derinden sarsmıştır. Böyle bir felsefe, ahlaki temelden yoksundur ve çözüm İslam felsefesindedir (Mardin, 1991: 89). İslami dil ve referans sistemi içinde konuşurken; aynı zamanda modern siyaset felsefesinin kavramlarını İslam içinde yeniden anlamlandırmaya çalışan Yeni Osmanlılar; Batı'dan bir şeyler öğrenmenin ancak taklitçilik nedeniyle yitirilen İslami bakış açısını canlandırmakla mümkün olacağı iddiasındadır. Özellikle Namık Kemal'in cumhuriyetçi-demokratik kavramlara ürettiği İslami karşılıklar bu çabanın ürünü olmuş ve modern ulus/millet kavramının temelini atmıştır (Bora, 2017: 24-26). Anayasal sistemin var olmasını Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmesinin temel koşulu kabul eden Yeni Osmanlılar liberal düşüncüyü vatanperverlikle harmanlayan bir düşünsel çizgide durmaktadır (Mardin, 2009: 49). Liberal ideallerini 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanıyla gerçekleştiren Yeni Osmanlılar, her ne kadar Meşrutiyet kısa süre ayakta kalabilse de; sürecin devamında ortaya çıkan ideolojik düşüncelerin temelini atmaları açısından büyük bir tarihsel/sosyolojik öneme sahiptir (Şentürk, 2000: 156). Öte yandan, Yeni Osmanlıların; kendi hedeflerinin tersi bir sonucun ortaya çıkmasına neden oldukları da iddia edilmektedir. Her ne kadar fıkı, eleştirdikleri savunmacı modernizme karşı savunsalar da; modern ve seküler Batı kurum ve kavramlarını tanıtarak, bu Batılı kurum ve kavramlara halkın ilgisini artırmışlardır (Şentürk, 2000: 144). Buna rağmen, eleştirel tutumları ve halkla olan bağları açısından Yeni Osmanlılar Batı tipi aydınının, yani entelijensyanın ilk örneği kabul edilmektedir (Koçak, 2010: 50).

Yeni Osmanlıların halkla kurduğu bağ, büyük ölçüde basın alanında mücadele vermeleriyle ilişkilidir. Kamuoyuna yönelik siyasi mücadele olarak da nitelendirilebilen bu basın yazarlığı özelliği bu aydın tipine; toplumu dönüştüren bir nitelik kazandırmıştır. Yeni Osmanlı aydınlarının bu niteliği, ayrıca, Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı gelişimini de beslemiştir (Koçak, 2009: 79). Yeni Osmanlılar düşünce hareketi ile neredeyse eş zamanlı olarak Osmanlı edebiyatına giren roman türü, 19. Yüzyılın son 30 yılında roman yazarı aydınların ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır. Batı romanını örnek alan roman yazarı aydınlar için temel sorun ise nesnel bir anlatım tarzını korumak olmuştur; çünkü dönemin roman yazarı aydınları, yenilikçi ve reformcu bir tavır alarak, romanı idealist dünya

görüşlerini sunmak için işlevsel hale getirmişlerdir (Parla, 1985: 418). Dönemin romanlarında sıkça üzerinde durulan iki konunun; kadının toplumsal konumu ve üst sınıf erkeklerin aşırı Batılılaşması olması (Mardin, 2016: 51) romanın, aydınlar için toplumsal öğreti ve eleştiri işlevleriyle kullanıldığını ispatlamaktadır. Tanzimat Dönemi'nde farklı kültürlerden gelen öncü düşünce ve yazın türlerinin kültür alanına girerek burada bir dizi dönüşüm gerçekleştirmesi çeviri sayesinde mümkün olmuştur (Tahir - Gürçağlar, 2011: 13). Berk'e göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Avrupa'daki yeniliklere yetişebilme gayesiyle teknik ve askeri alanda pek çok çeviri yapılmıştır; neticede farklı dillerden ve farklı kültürlerden yapılan bu çeviriler, Türk kültürünün dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır (Berk, 2006: 1). Tanzimat döneminde çeviriler yoluyla, Batı kültürü ile tanışma sağlanmış, yeni yazın türleri düşünce ve edebiyat hayatına kazandırma girişimleri ise, roman ve öykü gibi Batılı yazın türleriyle tanışmayı sağlamıştır (Yazıcı, 2010: 128). Pek çok farklı etmenin şekillendirdiği bu süreçte, dönemin esin dili Fransızca ve çevrilmeye değer saygın yapıtlarsa bu dilde yazılmış eserler arasından seçilmiştir.

19. yüzyılın sonlarına doğru ise kafasında modernleşme fikrinin sistematikleşmeye başladığı bir aydın profilinden bahsetmek mümkündür. 1876 Anayasasının beklenen olumlu sonuçları doğurmaması ve siyasi muhalefetin imparatorluk sınırları içerisinde kabul görmezliği; Osmanlı aydınının kafasında modernleşme ile ilgili yeni sorular üretmiştir. Modern eğitim kurumlarında pozitif bilimin etkisiyle yetişmiş Osmanlı aydını, modernleşmenin o zamana kadar gelinen “görüntü” boyutu ile yetinilemeyeceği görüşü ile dikkatini felsefeye yönlendirmiştir. Ancak özellikle II. Abdülhamit döneminin siyasi etkinliği yasaklayan baskılı ortamı, Osmanlı aydını; düşüncelerini ortaya koymak için sanata ve bilime yönlendirmiştir (Işın, 1985: 436). Bu nedenle, Yeni Osmanlılardan sonra yetişen aydınlar; siyasal baskı nedeniyle toplumsal eleştiri olanağı bulamayan ve bu nedenle halktan kopuk, kendi içinde bir zümreye dönüşmüştür. 1896'dan sonra başlayan Yeni Edebiyat (Edebiyat-ı Cedide) akımı aydın profilindeki içine kapanıklığı gözler önüne sermektedir (Berkes, 2003: 380). Edebiyat-ı Cedide hareketinin öncüleri olan aydın roman yazarları, bireyci bir tutumla topluma yönelik olmayan bir sanat anlayışı benimsemiştir. Sultan Abdülhamit döneminin siyasal baskıları nedeniyle toplumsal eleştiri olanağı bulamayan roman yazarları; halktan kopuk kendi içinde bir aydın kitlesine dönüşmüştür. Bu nedenle, roman karakterlerinin çoğu aydın kimselerdir ve anlatı seçkin kişilerin yaşamı üzerine kuruludur (Kudret, 1985: 401-402).

3. Tanzimat Dönemi Aydın Kadınlarından Fatma Aliye Hanım

Bu bölümde yer alan ilk alt başlıkta, öncelikle Fatma Aliye'nin yaşam öyküsü ve eserlerine yer verilecek; ikinci alt başlıkta ise onun aydın kimliğini oluşturan düşünce yapısı üzerinde durulacaktır.

3.1. Fatma Aliye'nin Yaşamı ve Eserleri

Fatma Aliye, 19 Ekim 1862 yılında; tarihçi, edip ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın ikinci çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Çok küçük yaşlarda okumayı öğrenen Fatma Aliye, çocukluğu boyunca özel dersler alarak çok iyi bir eğitimle yetiştirilmiştir. Yabancı dile, felsefeye, edebiyata ve bilimin her dalına ilgi duyan Fatma Aliye, tüm çocukluğunu ve gençliğini kitaplar okuyarak geçirmiştir. Devlet adamı bir babanın evladı olmak, Fatma Aliye'nin kültürel birikimi açısından büyük bir öneme sahiptir. Yabancı dil seviyesini günden güne ilerleten Fatma Aliye, farklı ülkelerden gelen devlet adamlarının eşleri ile tanışma ve sohbet etme fırsatı bulmuş; farklı kültürlerle yaşamının çok erken dönemlerinde tanışmıştır. 1879 yılında padişah Abdülhamit'in yaverlerinden Faik Paşa ile evlenmiş, bu evlilikten Hatice, Ayşe, Nimet ve İsmet isimli dört çocuk dünyaya getirmiştir (Uluköse, 2013: 14-42).

Fatma Aliye'nin aydın kimliğini oluşturan yazarlık kariyeri ise, 1890 yılında okuyup çok beğendiği Volonte isimli Fransızca bir romanın çevirisini yapmasıyla başlamıştır (Uluköse, 2013: 43, 44). Georges Ohnet'in bizzat adı *İrade, Merâm* anlamına gelen ve toplumsal cinsiyet bağlamında kadın-erkek ilişkilerini ahlakî açıdan ele alan romanını "Bir Kadın" rumuzuyla imzalamış; "Mütercime-i Merâm" (kadın çevirmen) olarak tanınmıştır. Çevirdiği romanı adıyla imzalamadığı için "görünmez çevirmen" olarak nitelendirilen Fatma Aliye, aslında dönemin erkek egemen yayıncılık anlayışı içerisinde farklı bir görünürlük kazanmayı başarmıştır (Karadağ, 2013: 12-13). Edebiyat dünyasına kendi kalemi ile ilk girişi ise 1891'de Ahmet Mithat ile birlikte yazdığı *Hayal ve Hakikat romanı* ile gerçekleşmiştir. Bu romandan sonra Fatma Aliye, 1892 yılında *Muhadarat* isimli romanını yayınlamak üzere basılı kitabı bulunan ilk Türk kadın roman yazarı olmuştur. (Uluköse, 2013: 62). Çok yetenekli bir yazar olan Fatma Aliye, 1895-1908 yılları arasında yayımlanan Hanımlara Mahsus Gazete'de de yazarlık yapmıştır (Faroqhi, 2003: 160). Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde 11, Hanımlara Mahsus Gazete'de 21, Servet-i Fünun Mecmuası, İnkılab, Mahasin ve Ümmet Gazete'lerinde 5 makalesi yayınlanan Fatma Aliye çok üretken bir yazardır (Uluköse, 2013: 111).

Fatma Aliye, yalnızca Osmanlı topraklarında değil, dünyanın farklı ülkelerinde de tanınan, takdir edilen ve kıymet verilen uluslar arası bir yazardır. 1893 yılında Chicago'da bulunan "World Colombian Exposition Woman's Library" tarafından Fatma Aliye'ye bir mektup gönderilerek, yıllık kataloglarında yayımlanmak üzere; kendisinin biyografisi ve kitapları istenmiştir. Çalışmaları yurt dışında da yoğun ilgi gören ve kitaplarının birçoğu değişik dillere çevrilen Fatma Aliye'ye, daha sonra gönderilen bir yazı ile yapıtlarının büyük ilgi gördüğü belirtilmiştir (Atabek, 2002: 134).

Yazdığı romanların yanı sıra, tarih alanında da eserler vermiş; tarih yazıcılığına düşünsel katkı sağlamıştır. *Tarih-i Osmaniye'nin Bir Devre-i Mühimmesi- Kosova Zaferi ve Ankara Hezimet-i*, onun, tarih alanında ilk eseridir. İbn Haldun'u, tarihi ve tarih yazıcılığını anlamada rehber edinen Fatma Aliye, tarafsız bir dille tarih yazılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre; bir tarihçi, kendi ulusunun tarihini yazıyor olsa dahi gerçekleri olduğu gibi aktarmalıdır (Mataracı, 2016: 505-506). Babası Ahmet Cevdet Paşa'nın tarih yazması gerektiğini söylemesini, bir vasiyet olarak kabul eden Fatma Aliye Hanım, babasının ölümünden sonra *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* (1913) adını verdiği biyografinin ilk cildini yazmıştır. Bu kıymetli eser, yalnızca Ahmet Cevdet Paşa'nın yaşamını değil; onun yaşadığı yıllarda gerçekleşen siyasi olayları da anlatan, büyük tarihi önemi olan bir eserdir (Uluköse, 2013: 109).

İlk kadın felsefeci unvanını da kazanan Fatma Aliye'nin, Hanımlara Mahsus Gazete'de tefrika edilen; *Teracim-i Ahval-i Felasife ve Tedkik-i Ecsam* isimli iki felsefi eseri bulunmaktadır. Ayrıca, İslam aşığı olan Fatma Aliye, İslami eserler kütüphanemize *Namdar-ı Zenan-ı İslamiyan ve İstila-yı İslam* adlı iki önemli yapıt kazandırmıştır (Uluköse, 2013: 105, 110). Fatma Aliye, yetenekli bir yazar olmasının ve birçok alana önemli eserler kazandırmasının yanı sıra toplumsal sorunlara duyarlılığı ve hayırseverliği ile de öne çıkmıştır. Sosyal hizmet çalışmaları, onun yaşamında önemli bir yer tutmuştur ve Fatma Aliye; Nisvan-ı Osmaniye Cemiyet-i İmdadiye ve Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesi derneklerine çalışmaları ile katkılar sağlamıştır. Cevdet-i İmdadiye Derneği'nin Millet Tiyatrosu'nda, Türk Ocağı toplantılarında ve 1914'te başlayan Darülfunun konferanslarında etkileyici konuşmalar yapmıştır (Uluköse, 2013: 55-57).

1924 yılından sonra yazmayı bırakan Fatma Aliye, 13 Temmuz 1936 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. 2009 yılında Merkez Bankası tarafından basılan 50 Türk Lirası banknotunun arka yüzüne portresi konan Fatma Aliye'nin 10 eseri Cumhuriyet döneminde de basılmıştır (Uluköse, 2013: 82, 111-112).

3.2. Fatma Aliye'nin Aydın Kimliği

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 68 Temmuz – Ağustos 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Fatma Aliye'nin küçük yaşlardan başlayan İslam hukuku, felsefe, tarih ve edebiyat aşkının ilk mimarı kıymetli bir tarihçi ve devlet adamı olan babası Ahmet Cevdet Paşa'dır. Ahmet Cevdet Paşa ve Fatma Aliye, özellikle bu alanlarda birlikte okumalar yapmış, tartışmış ve birbirlerini düşünsel anlamda beslemişlerdir. Fatma Aliye, Ahmet Cevdet Paşa'nın; idealist, çalışkan ve üretken kişiliğini örnek almış, yaşamı boyunca bu çizgide yürümüştür (Özkan, 2017: 187-188). Fatma Aliye'nin aydın kimliğinin oluşumunda neredeyse babası kadar etkili bir diğer isim ise dönemin edebiyatçılarından Ahmet Mithat Efendi'dir. Fatma Aliye için Ahmet Mithat Efendi manevi bir baba olmuştur (Uluköse, 2013: 27). Fatma Aliye, edebi faaliyeti topluma fayda sağlayan bir uğraş olarak görmeyi ve buna bağlı olarak kullandığı sade dili, Ahmet Mithat Efendi'den devralmıştır (Özkan, 2017: 189). On beş, on altı yaşlarında Ahmet Mithat Efendi'nin çıkardığı Kırkambar Dergisi'ni okumaya başlayan Fatma Aliye; okuma faaliyetinin öğretici olması gerektiğine o zaman kanaat getirmiş ve edebi duruşunu belirlemiştir (Uluköse, 2013: 33-34). Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye'ye yazması için büyük destek vermiş; kendi gazetesinde onun eserlerini tefrika etmiş ve ona gazetede bir köşe vererek fikirlerini topluma ulaştırmasını sağlamıştır. Fatma Aliye'nin biyografisini yazan Ahmet Mithat Efendi, onun aydın kimliğinin yapı taşlarından olmuştur (Özkan, 2017: 191).

Osmanlı toplumu gündelik yaşamında Batılılaşmanın etkilerinin gittikçe artan görünürlüğü ve Doğu-Batı kültürel ikileminin oluşturduğu atmosferde yetişen aydınlardan biri olan Fatma Aliye, kendine Osmanlı-İslam değerleri çerçevesinde bir düşünce biçimi seçmiştir. Yaşadığı yüzyılda ortaya çıkan Batı değerleri konusunda yaptığı incelemeler ve babasından devraldığı tarih, hukuk, felsefe, dil ve edebiyat kültürü; onun düşünce yapısını şekillendirmiştir. İslam ve Osmanlı geleneksel değerlerine bağlılık, aile bağlarına atfettiği önem, ahlaklı, çalışkan ve üretken olmak onun düşünsel çizgisinin temellerini oluşturmaktadır (Özkan, 2017: 26-27).

Kendi adı ile ilk basılan romanı olan *Muhadarat*, onun düşünce yapısını ve değerlerini ortaya koyan önemli eserlerindedir. Güzel ahlak, sadakat, iyilik, vefa, kadirşinaslık, dürüstlük, namus, Allah inancı ve iffet romanda öne çıkan değerlerdir. Bu değerler çerçevesinde aile bağlarını ve kadın-erkek ilişkilerini okura sunan *Muhadarat*, Fatma Aliye'nin yaşadığı Tanzimat döneminin sosyokültürel özelliklerini de ortaya koyan, sosyal tarih alanında da değerli bir eserdir (Özdemir ve Tulumcu, 2017: 727). Üç bölümden oluşan romanda, Fatma Aliye, ideal kadını yetiştirebilmek için eğitime verilmesi gereken öneme vurgu yapmış; eğitimin, kadını pratik hayata hazırladığını okura hissettirmiştir (Sönmez, 2013: 308). Fatma Aliye'de, dönem aydınlarının öne çıkan özelliklerinden pratik bilgidен yararlanma ve toplumsal değer olarak "fayda" kavramının varlığından bahsedilse de; onu Batı tipi aydından ayıran çok önemli bir fark vardır. Batı aydınının, rasyonel aklı ve bilimi, dini değerlerin yerine koyan tavrına karşılık; Fatma Aliye için ilahi olan önceliklidir. Onun düşünce biçiminin çerçevesi İslam olmuştur. Felsefe alanında verdiği eserlerinde de metafiziği iman temelli tanımlayan Fatma Aliye, insan aklının sınırlarına ve her hakikati anlayamayacağımıza inanmıştır. Felsefe tarihi yazan ve eleştirel bir dille felsefi konuları tartışan Fatma Aliye Hanım'ın konuya yaklaşımı İslam inancı temelinde kurulmuştur (Köksal, 2011: 57).

Fatma Aliye, tüm yazma yaşamı boyunca, yaşadığı dönemin toplumsal sorunlarını kadın bakış açısıyla ve çoğu kez kadın karakterler aracılığıyla vurgulayan eserler vermiştir (Karaca, 2011: 109) O, İslami çerçevede Osmanlı kadın kimliğini kuran; kadının kamusal alanda ve ev içinde sahip olduğu hakları yeniden kurgulamaya çalışan bir yazardır. Dolayısıyla, kadın eğitimine verdiği önem, onun düşünsel faaliyetinin önemli bir parçası olmuştur. Aydın kimliğini kadın eğitimi, kadınların kamusal alanda var olabilmesi gibi tartışmalarda öne çıkarırken; aynı zamanda Müslüman kadınları ve Batılı kadınlar arasındaki farklara dikkat çekmiştir (Frierson, 2005: 149). Fatma Aliye'nin, kadın yaşamını değerlendirmesinde önemli ve özgün taraf, bu düşünceyi İslam'a dönme çağrısı ile birleştirmesidir.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 68 Temmuz – Ağustos 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Onun temel çabası, İslam'ın, kadının toplumsal yaşama katılımı önünde engel teşkil etmediğini anlatmak olmuştur (Bora, 2017: 744).

Sirman (1989)'a göre, Tanzimat dönemi (1839-1876) boyunca bir yanı İslami geleneklere bağlı olan, diğer yanı Batı'ya yönelen Osmanlı toplumunda ayrışmalar kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu ayrışmalar kadın hakları mücadelesini de etkilemiş, kadınları toplumun eşit bir vatandaşı olarak gören anlayış ile kadınları ikinci sınıf olarak görmeye devam eden anlayış birbiriyle çelişmeye başlamıştır. Tam da bu düşünce ikliminde “kadınların sesleri parça parça da olsa gazetelerde ve dönemin dergilerinde duyulmaya başlanmıştır Bu dönemde ılımlı bir İslami yaklaşım da ortaya çıkmıştır. Bu görüşün en önemli temsilcisi Fatma Aliye, çokeşlilik karşıtı bir makale yayınlamış ve çok eşliliğin aslında İslamiyet'te yeri olmayan bir Arap geleneği olduğunu vurgulamıştır. Savını güçlendirmek için de İslamiyet'in ilk dönemlerine ve bu dönemin kadınlara referans vermiştir. Berktaş'a göre “bu dönemde Osmanlı kadınlarının öncelikle gündeme almak zorunda oldukları konu, kadının eksiksiz bir insan varlığı olduğunu ortaya koymaktır” (Berktaş, 2003: 93).

Eğitime çok büyük kıymet veren Fatma Aliye'ye göre roman, bir eğitim aracıdır; sistemli bir eğitimden mahrum kalmış kadınları eğitmek için kullanılacak bir araçtır. Ancak, romanın eğitim işlevi, doğru kişiler tarafından okunduğunda olumlu sonuç verecektir. Fatma Aliye, romanın eğitimsel işlevine dair düşüncelerini, *Muhadarat* romanında, kurguladığı karakterler aracılığıyla okuyucuya da hissettirmiştir. Roman karakterlerinden *Fazıla*; iyi ahlak, akıl ve mantık sahibi biri olarak okuduklarından iyi kazanımlar gerçekleştirmektedir. Ancak, onun zıt karakteri olarak kurgulanan *Fevkiye* okuduklarından zararlı düşünceler ve alışkanlıklar edinmektedir. Fatma Aliye, romanındaki bu iki kadın karakteri, roman okuyucusu olarak kurgulamış ve bu kurgu ile roman okuyucularını uyarmıştır (Sönmez, 2013: 299-300). Dolayısıyla, Fatma Aliye için yazarlık, toplumsal bir sorumluluktur. Onun için öncelikli olan estetik kaygılarla süslenmiş bir dil değil; topluma ulaşabilmek olmuştur. Romanlarında sade bir dil kullanan Fatma Aliye, romanda geçen olaylara karşı müdahaleci bir tutum da sergilemiştir. Bu tutum, romanlarında, ortaya çıkan sorunlara çözüm arama veya vakanın akışını keserek ansiklopedik bilgiler verme şeklinde gözlemlenmiştir. Fatma Aliye'nin bu üslubu; yaşamında önemli bir yer tutan Ahmet Mithat'tan yoğun bir biçimde etkilendiğini göstermenin (Gürbüz, 2001: 109-110) yanı sıra, dönem aydınlarının temel özelliklerinden biri olan ansiklopedik Batıcılık özelliğinin kendisinde de bulunduğunu işaret etmektedir.

Roman konularının; aile yapısı, evlilik kurumu, cariyelik, kadın-erkek ilişkileri, kadınların eğitimi gibi toplumsal sorunlar olmasının (Uluköse, 2013: 65) yanı sıra, Fatma Aliye'nin kadın kahramanları “kadınsı” yanları öne çıkmayan güçlü bireylerdir. Onun kadın kahramanları teşhir nesnelere dönüşmemiş, toplumda var olabilen bireylerdir. Ancak yine de, Fatma Aliye'nin, kadınların gücüne yaptığı vurguyu kadın-erkek mücadelesi bağlamında değerlendirmek ve onu feminist çizgide kadın hakları mücadelesi veren bir aydın olarak tanımlamak doğru bir tespit değildir. Onun, kadın eğitimine yaptığı vurgu, ilime verdiği önem ve cehaletle mücadele olarak okunmalıdır (Barbarosoğlu, 2008: 29-34, www.bisav.org). Nitekim yazdığı makalelerde konunun bir kadın-erkek çatışmasına dönmemesi için uyarılarda bulunmuş; toplumda kadın haklarının göz ardı edilmesinin sebebini cahillik olarak yorumlamıştır. İslam hukukunun yanlış bilinmesinden dolayı kadınların sahip olması gereken hakların onlara verilmediğini söyleyen Fatma Aliye, Osmanlı kadınlarını ve erkeklerini, toplumun bu konudaki cehaleti ile mücadele etmeye çağırmıştır (Canbaz, 2013:107).

Avrupa'daki kadın hareketlerini yakından takip eden Fatma Aliye'nin savunduğu kadın kimliği "Avrupalı Kadın" kimliği olmamıştır. Onun hayalini kurduğu kadın kimliği, Batı taklitçiliği ile değil; İslami değerler çerçevesinde, Doğu-Batı sentezi ile şekillenmiştir. Bu nedenle 1894 yılında, İslam ve kadın hakları konusunu tartışmalar biçiminde ele alan “*Nisvan-ı İslam*” (İslam Kadınları) kitabını yazan Fatma Aliye; kitabında, yabancı kadınlara İslami değerlerin öne çıktığı Osmanlı kadının

anlatmıştır (Atabek, 2002: 133). *Nisvan-ı İslam* adlı eserinde, kendini; muhafazakâr, yabancı dil bilen ve aydın bir kadın olarak Avrupalı misafirlerine takdim eden Fatma Aliye; onlara, Osmanlı kadını hakkındaki yanlış kanaatlerini değiştirecek bilgiler vermiştir (Kurnaz, 2015: 82). Fatma Aliye için önemli olan; Batılıların yaşam tarzı, adet ve geleneklerine karşılık aydınlanmış/ilerlemeci İslam geleneği/kültürüdür. Kendi kültürünü ve değerlerini savunmuş; Batılı bazı yazar ve seyyahların Osmanlı kadınına aşağılayıcı tavrına karşı durarak onları alaycı bir dille eleştirmiştir (Zihnioğlu, 2003: 48). Bir yazar olan Emile Julyar'ın, “Doğu ve Batı Kadınları” kitabında İslam’a hakaret etmesi üzerine Fatma Aliye, Fransız gazetelerine yazdığı mektupla ona karşı ciddi bir eleştiride bulunmuştur (Barbarosoğlu, 2008: 56).

Fatma Aliye'nin, düşünsel çizgisini en iyi tarif edebilecek kavram belki de milliyetçiliktir. Nitekim o, kadın eğitimi meselesine milliyetçi bir ruhla yaklaşmıştır ve Avrupalı ünlü kadınları tanıyan ama kendi tarihinin İslam kadınlarını tanımayan genç hanımları eleştirmiştir. Onun için kadınların okuma-yazma öğrenmeleri ve yabancı dil bilmeleri oldukça önemlidir; ancak önemli olan hüsnü terbiyedir. Bir kadın öncelikli olarak kendi kültürünü ve tarihini bilmelidir (Güven, 2016:9). Kadın eğitiminde İslamcı ve gelenekçi bir anlayış benimseyen Fatma Aliye'ye göre eğitilmiş kadın; iyi bir eş ve iyi bir anne olacaktır. Anne, iyi eğitilmiş olduğu sürece, yetiştireceği çocuklar da iyi yetişmiş, eğitilmiş çocuklar olacaktır (Karaca, 2011: 97-100). Polat ve Derer (2016: 203) Fatma Aliye'nin kadın eğitimine yaptığı vurgunun nedenini dönem aydınları arasında yaygın bir bakış açısı olan faydacı düşünce olarak yorumlamıştır. Öncelikle kadın, anne olarak erkekleri yetiştirerek topluma fayda sağlayacaktır; ayrıca erkekler karşısında ezilmeyerek kendine fayda sağlayacaktır. Ancak Fatma Aliye'nin, kadın eğitime verdiği önemin ve “iyi anne” vurgusunun temelinde, gelecek nesillerin sağlıklı bir toplum oluşturması ve Osmanlı toplumunun ilerlemesi ideali yatmaktadır. Tanzimat dönemi aydınlarının Batı'dan edindiği bir düşünce biçimi olan ilerleme ideali, Fatma Aliye'nin düşünce yapısına da yansımıştır; ancak Fatma Aliye'nin toplumsal ilerleme idealinin özgün yanı, kendisinin Osmanlı ve İslam kimliği üzerinden kurduğu milliyetçi düşünce yapısı ile çerçevelenmiş olmasıdır. Hanımlara Mahsus Gazete'de yayımladığı “*Meşâhîr-i Nisvân-ı İslâmiyyeden Biri,*” serisinde, kadının konumunu İslam tarihinden bir kadın fıkıhçı ve hocadan örnek vererek ortaya koyan Fatma Aliye; bu yazı dizisiyle İslam'ı “kadını köleleştiren din” olarak tanımlayan Batılı düşünceyi alt etmiş ve İslam'ın kadın ilerlemesi önünde engel teşkil etmediğini ispatlamıştır. Ayrıca, o, İslami geçmiş üzerinden günü kurarak İslami kimliğe Osmanlı kimliğini eklemiştir ki; öne çıkardığı bu kimlik onun milliyetçi çizgide duran düşünce yapısıdır. Bu düşünce yapısı, Fatma Aliye'nin aslında, Ziya Gökalp'ten önce milli kimlik ve milli tarih anlayışının kurucusu olduğuna işaret etmektedir (Akşit, 2010: 64-65).

4. SONUÇ

Tanzimat dönemi Osmanlı tarihinde, her ne kadar devleti içinde bulunduğu zor durumdan kurtarma amacıyla öncelikle siyasal ve askeri anlamda yapılan düzenlemelerle başlasa da; Osmanlı geleneksel düşünce yapısında köklü değişikliklere neden olmuştur. Tanzimat dönemi, Osmanlı aydınlarının; Batı tipi düşünce biçimi ile tanıştığı ve dikkatini Batı'ya yönelttiği ilk dönem olarak, Osmanlı tarih sahnesine Batı tipi aydını çıkarmıştır. Batı Avrupa'daki Aydınlanma Hareketi sonucunda ortaya çıkan değerler ve düşünce sistemi, devleti kurtarma gayesi ile çare arayan Osmanlı aydınlarının dikkatini çekmiştir. Yabancı dil bilgileriyle, dünyaya rasyonel ve eleştirel aklın üstünlüğünü tanıtan eserleri okuyan ve Batı'ya seyahatler gerçekleştiren Osmanlı bürokrat aydınları yeni bir düşünce sistemi ile karşılaşmış olsa da; vahiy kaynaklı dinsel düşünüş biçimi Osmanlı aydını için merkezi öneme sahip olmaya devam etmiştir. İslami değerler üzerine kurulu bir düşünce geleneğinden gelen Osmanlı aydını, dini değerlerin yerine dünyevi değerleri koyan Batı düşünce biçimine temkinli yaklaşmıştır. Bu nedenle dönem aydınının öne çıkan özelliği, İslami düşünce

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 68 Temmuz – Ağustos 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

yapısını muhafaza ederek; Batı ilminin faydalı bilgilerini almak; yani ansiklopedik ve faydacı Batıcılık olmuştur. Fikir üretmekten çok aktaran olan Tanzimat aydınları, öğretici bir tutum sergilemiştir.

Öte yandan, dönem aydını, her ne kadar İslami referans sistemi içinde kalmaya çalışmış olsa da Batılı düşünüş biçiminden ödünç alınan eleştirel akıl, faydacılık ve ilerlemecilik temelli tartışmalar Osmanlı toplumunun pozitivist düşünüş biçimiyle tanışıklığının temellerini atmıştır. Batı bilimine (özellikle Fransa), felsefesine ve edebiyatına duyulan merak; zaman içerisinde bir hayranlığa dönüşerek Osmanlı aydınlarını içine çekmiştir. Üst sınıfların yaşam tarzına da zamanla yansıyan bu alafrangalık, Osmanlı Devleti'nde toplumsal tabakalaşmanın çizgilerini netleştirmiş; toplumda alaturka-alafranga kültürel ikiliğine yol açmıştır. Tanzimat dönemi Osmanlı aydını, dönem halkının gözünde bu kültürel ikiliğin Batılılaşma kanadında görünse dahi; aslında o, İslam geleneğinden uzaklaşma yönünde derin korku ve kaygı taşımıştır. Bu kaygı nedeniyle, Tanzimat dönemi aydını için cevabı bulunması gereken temel soru “ne ölçüde Batılılaşmalı?” sorusudur. Cevaplanmaya çalışılan bu soru; Yeni Osmanlı düşünce hareketini ortaya çıkarmış; dönem aydınlarının özellikle edebi alanda işledikleri bir tema haline gelmiştir. Döneme ait edebi eserlerde, özellikle romanlarda; kadının toplumsal konumu ve üst sınıf erkeklerin aşırı Batılılaşması gibi konular öne çıkmaktadır.

Fatma Aliye, dönem aydınlarından biri olarak, içine doğup büyüdüğü toplumun modernleşme süreci ile ilgili eleştirel bir tutum izlemiştir. Onun düşünce biçiminin Yeni Osmanlılara yakın durduğu söylenebilir; ona göre Tanzimat döneminin esas sorunu İslami çizgiden uzaklaşmak olmuştur. Kadının toplumsal konumunun yükselmeyişinin temel nedeni de İslam'ın tam olarak bilinmemesinden kaynaklanan cehalettir. İslam aşığı olan ve İslam konusunda derin bir bilgi birikimine sahip olan Fatma Aliye için İslami geleneğin çerçevelediği ve eğitimi bir toplum, dönemin tüm sorunlarını çözebilecektir. Batı tipi aydınının önemli özelliklerinden; ilahi olanın yerine dünyevi olanı koyan rasyonel ve eleştirel akıl Fatma Aliye'nin düşünce biçiminde kabul edilemez. Onun düşünce yapısı ve değerleri İslam üzerine kurulmuştur. Bilim, felsefe ve edebiyat gibi düşünsel faaliyetler onun yaşamında merkezi olsa da; referans noktası hep İslam olmuştur. Modernleşme ona göre ancak bilimsel düzeyde Batı'dan referans alma yoluyla gerçekleşebilirdi; yaşam tarzı ve değerler ise İslam ahlaki çerçevesinde kalmalıydı.

Fatma Aliye, yaşamı boyunca kadınların toplumsal konumlarının iyileşmesi yolunda çaba harcamıştır. Ancak o, feminist bir düşünce yapısında olmamıştır; onun temel gayesi İslam'ın kadına verdiği kıymeti vurgulamak ve İslam'ın, kadının toplumsal ilerlemesine engel teşkil etmediğini ispat etmek olmuştur. Fatma Aliye, kadın haklarını savunan bir aydın olarak şüphesiz ki kendisinden sonraki nesillere güç ve ilham kaynağı olmuş, katkılar sağlamıştır, ancak onun aydın kimliğini salt bir kadın hareketi temsilciliği olarak okumak doğru olmayacaktır. Ömrü boyunca vermiş olduğu mücadele kaynağını ortak tarih ve kültür anlayışının şekillendirdiği Osmanlı kimliğine dayanak oluşturan İslam milliyetçiliği düşüncesinden alır. Onun tüm faaliyet ve sosyal çalışmaları; yaşadığı toplumun güçlü, sağlıklı ve ilerlemiş bir toplum olması amacıyla hizmete yöneliktir.

Kaynaklar

Akşit, Elif Ekin (2010). Hanımlara Mahsus Milliyetçilik: Fatma Aliye ve Erken Milliyetçi Stratejiler. *Kebikeç* 30, s.56-74.

Aron, Raymond (1979). *Aydınların Afyonu* (çev. İzzet Tanju). İstanbul: Tur.

Atabek, Selma (2002). İlk Roman Yazan, İlk Çeviri Yapan, İlk Felsefe Kitabını Yazan Kadın Yazarımız Fatma Aliye Hanım. *Bütün Dünya, Temmuz*, s.131-134.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 68 Temmuz – Ağustos 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Balkız, Bekir (2015). Türk Modernleşmesi, Pozitivizm ve Sosyoloji. *Mediterranean Journal of Humanities* 2,s.123-149.

Berktaş, Fatmagül (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Berkes, Niyazi (2003). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık.

Birkök, Mehmet Cüneyt (2000). Aydınlar ve Bazı Vasıfları. *Sosyoloji Konferansları Dergisi* 26, s.97-111.

Bora, Tanıl (2017). Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler. İstanbul:İletişim.

Er, Dilek (2011). Fatma Aliye (Topuz) Hanım (1862-1936) ve Kadının Toplumdaki Yeri Hakkındaki Fikirleri. *E-Journal of New World Sciences Academy Humanities* (6)2: 380-395.

Fildiş, Berna (2017). Bir Osmanlı Aydını Olarak Beşir Fuad. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1),s. 555-583.

Faroqhi, Suraiya; Ed. Suad Joseph (2003). *Women In The Ottoman World: Mid-18th to 20th Century*. Encyclopaedia of Women and Islamic Cultures Volume 1: s.153-163. Boston: Brill.

Frierson, B. Elisabeth; Ed. Elisabeth Özdalga (2005). *Women in Late Ottoman Intellectual History*, s.135-161. London and New York: RoutledgeCurzon.

Gürbüz, Muammer (2001). Fatma Aliye ve Refet Romanı. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, s.107-114.

Güven, Zühre Canay (2016). Erişim Tarihi Söyleminde Bir Osmanlı Kadın Kamusal Alanı: Hanımlara Mahsus Gazete. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 43, s.1-14.

Işın, Ekrem (1985). *Osmanlı Materyalizmi. Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* 2. Cilt, *Düşünce Akımları Bölümü*, s.363-370. İstanbul: İletişim.

Işın, Ekrem (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyete Eleştirinin Gelişimi. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* 2. Cilt, *Düşünce Akımları Bölümü* , s.431-440. İstanbul: İletişim.

Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar (2000). Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme. *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul: Alfa.

Karaca, Şahika (2011). Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 31,s. 93-110.

Karadağ, Ayşe Banu (2013). Çeviri Tarihimizde “Gözle Görülür” Bir Mütercüme: Fatma Aliye Hanım. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi* (37)2, s. 1-16.

Karpat, Kemal (2017). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş.

Kılıçbay, Mehmet Ali (1985). Osmanlı Aydını. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* 1. Cilt, *Aydınlar Bölümü* 55-60. İstanbul: İletişim.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 68 Temmuz – Ağustos 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Koçak, Cemil (2009). Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: s.72-83. İstanbul: İletişim.

Koçak, Dilek Özhan (2010). Türk Entelijensiya’sının Filizlendiği Kurum: “Tercüme Odası”. *Tercüman-ı Ahval’in 150. Yılında İstanbul’da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu 21-22 Ekim 2010*: s.35-52.

Köksal, Mehmet (2011). Fatma Aliye’de Felsefe ve Kelam. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.

Kudret, Cevdet (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Edebiyatı. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi 2. Cilt, Edebiyat Bölümü*, s. 388-408.

Kurnaz, Şefika (2015). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*. İstanbul: Ötüken.

Mardin, Şerif (1985). Tanzimat ve Aydınlar. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi 1. Cilt, Aydınlar Bölümü*, s. 46-54 İstanbul: İletişim.

Mardin, Şerif (1991). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*. İstanbul: İletişim.

Mardin, Şerif (2016). Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma. *Türk Siyasal Hayatı Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul: Sentez.

Mardin, Şerif (2009). Yeni Osmanlı Düşüncesi. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1. İstanbul: İletişim.

Mataracı, Aliye (2016). Fatma Aliye Hanım’s Contributions to History Writing. *International Relations and Diplomacy (4)8*: s.502-507.

Meriç, Cemil (2007). *Mağaradakiler*. İstanbul:İletişim.

Ortaylı, İlber (2000). Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu. *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul: Alfa.

Özdemir, Mehmet ve Tulumcu, Feride İdi (2017). Değerler Eğitiminde Edebi Eserlerden Yararlanma: Fatma Aliye’nin Muhadarat Romanı Örneği. *Özgün Araştırma 7(4)*, s.720-729.

Özkan, Nevzat (2017). İlk Kadın Romancımız Fatma Aliye’nin Yetiştigi Sosyal ve Kültürel Ortam. *Söylem Filoloji Dergisi (2)4*, s. 16-28.

Parla, Jale (1985). Tanzimat Döneminde Yazar ve Metni. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi 2. Cilt, Edebiyat Bölümü 418-420*. İstanbul: İletişim.

Polat, Ferihan ve Derer, Gündüz (2016). Muhafazakârlık ve Feminizm Kıskaçında Bir İsim: Fatma Aliye Hanım. *Tarihin Peşinde 15*: 185-206.

Sartre, Jean Paul Sartre (2010). *Aydınlar Üzerine*. İstanbul: Can.

Sönmez, Ürün Şen (2013). Fatma Aliye’nin Muhadarat Adlı Romanında Kadının Eğitimine Dair. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 2(2)*: 295-311.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 68 Temmuz – Ağustos 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Şentürk, Recep (2000). Fıkıh ve Sosyal Bilimler Arasında Son Dönem Osmanlı Aydını. *İslam Araştırmaları Dergisi 4*: 133-171.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2008). Tercüme Bürosu Nasıl Doğdu. *Birinci Türk Neşriyat Kongresi ve Çeviri Planlaması*. Mehmet Rifat (Ed.) İstanbul: Sel Yayıncılık. Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler. 37-43.

Kejanlıoğlu, B; Ed. Özbek, Meral (2005). *Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Kamusal Alan içinde* (s. 689-713). İstanbul: Hil.

Tekin, Mustafa (2004). Batı'da ve Türkiye'de Aydınım Dini ve Sosyolojik Portresi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17*: 161-176.

Uluköse, Güven Taneri (2013). *Fatma Aliye*. İstanbul: Cinius.

Yumuşak, Firdevs Canbaz (2013). Muhafazakâr Müslüman Bir Kadın Portre: Fatma Aliye Hanım. *Muhafazakâr Düşünce 37*: 103-112.

Zihnioğlu, Yaprak (2003). *Kadinsız İnkılâp*. İstanbul: Metis.

İnternet Kaynakları

Aytaş, Gıyasettin (2014). Hacı Bektaş Veli ve Düşünce Sistemi. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir ss.195-202.

(<http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/docdrgiyasettin-aytas.pdf>)

Barbarosoğlu Karabıyık, Fatma; Ed. İnceoğlu, Samime F. (2008). Notlar 9, Babasının 70. Ölüm Yılı Dönümünde Fatma Aliye Hanım Bilim ve Sanat Vakfı, www.bisav.org.

Sirman, Nüket (1989). "Turkish Feminism: A Short History." WLUML Dossier 5-6. <http://www.wluml.org/node/260>, 21 Kasım 2014.